

ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN O'QUVCHILARGA ADIBLAR IJODINI O'RGATISHDA VIZUAL TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

Gaziyeva Gavhar To'liqjonovna

Respublika Imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan maxsus
texnikum ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga adiblar ijodini o'rgatishda vizual ta'lim texnologiyalarining pedagogik ahamiyati ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Vizual ta'lim vositalarining o'quvchilarning badiiy asarlarni idrok etishi, adabiy tafakkurini rivojlantirishi, kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishi hamda ta'lim samaradorligini oshirishdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, multimedia vositalari, infografikalar, grafik organayzerlar, elektron taqdimotlar, subtitrlı videomateriallar, interaktiv platformalar va boshqa zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanishning metodik imkoniyatlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: eshitish, vizuallashtirish, surdopedagogika, adabiyot, adiblar, multimedia, infografika, organayzer, kommunikatsiya, inklyuziya, kompetensiya.

Bugungi kunda inklyuziv ta'limni rivojlantirish va alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan o'quvchilar uchun sifatli ta'limni tashkil etish ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish ularning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish, nutqiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish hamda ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonda vizual ta'lim texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning axborotni samarali qabul qilishi, badiiy asarlarni chuqurroq anglash va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyot ta'limi yosh avlodning ma'naviy-axloqiy kamoloti, estetik didi va milliy qadriyatlarga hurmatini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Biroq eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga adiblar ijodini o'rgatishda an'anaviy metodlar har doim ham kutilgan natijani bermaydi. Shu sababli multimedia, infografika, elektron taqdimotlar, grafik organayzerlar, subtitrlı videomateriallar va boshqa vizual vositalardan foydalanish darslarning samaradorligini oshirishga, badiiy matnni osonroq idrok etishga hamda o'quvchilarning darsdagi faolligini kuchaytirishga yordam beradi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni o'qitish jarayoni umumta'lim maktablaridagi ta'limdan ayrim metodik jihatlari bilan farq qiladi. Buning asosiy sababi shundaki, eshitish analizatorining faoliyati cheklanganligi natijasida

o'quvchilarning nutqni qabul qilishi, og'zaki axborotni qayta ishlashi hamda til birliklarini o'zlashtirishi o'ziga xos tarzda kechadi. Shu bois maxsus pedagogika sohasida ta'lim mazmunini o'quvchilarning psixofiziologik xususiyatlariga moslashtirish eng muhim tamoyillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, adabiyot fanini o'qitishda matnni shunchaki o'qish yoki o'qituvchi izohi bilan cheklanib qolish yetarli samara bermaydi. Badiiy asarning mazmuni, qahramonlarning ichki kechinmalari, voqealar rivoji hamda muallif g'oyasini anglash uchun ko'plab vizual tayanchlar zarur bo'ladi. Chunki eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilar axborotni asosan ko'rish orqali qabul qiladilar va ularning tafakkurida obrazli idrok yetakchi o'rin egallaydi. Shu sababli adiblar ijodini o'rgatishda vizual ta'lim texnologiyalaridan foydalanish nafaqat didaktik ehtiyoj, balki pedagogik zarurat sifatida namoyon bo'lmoqda.

Surdopedagogika amaliyotida olib borilgan kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, vizual materiallar asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning diqqati uzoqroq saqlanadi, o'quv faoliyatiga bo'lgan qiziqishi ortadi hamda yangi bilimlarni o'zlashtirish darajasi sezilarli ravishda yaxshilanadi. Ayniqsa, rangli tasvirlar, infografikalar, elektron taqdimotlar, animatsiyalar va videomateriallar abstrakt tushunchalarni aniq tasvirlar bilan bog'lash imkonini beradi. Natijada o'quvchilar adabiy obrazlarni tasavvur qilish, voqealar ketma-ketligini anglash hamda badiiy matn mazmunini yaxlit holda idrok etishda kamroq qiyinchilikka duch keladilar. Vizual texnologiyalar darsni jonlantirish bilan birga, o'quvchilarning mustaqil kuzatish, taqqoslash, tahlil qilish va umumlashtirish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Ayniqsa, bunday yondashuv murakkab badiiy matnlarni sodda va tushunarli shaklda o'zlashtirishga xizmat qiladi.

Adiblar hayoti va ijodini o'rgatishda biografik ma'lumotlarni oddiy matn shaklida bayon qilish o'rniga vizual vositalardan foydalanish samaraliroq natija beradi. Masalan, yozuvchining bolalik davri, yashagan hududi, ijod qilgan davri, ilmiy va adabiy muhiti hamda hayotidagi muhim voqealarni vaqt chizig'i (timeline), xaritalar, fotosuratlar va genealogik sxemalar orqali namoyish etish o'quvchilarda yaxlit tasavvur hosil qiladi. Adibning hayot yo'li bilan bog'liq tarixiy obidalar, muzeylar, ijod maskanlari yoki qo'lyozmalarining suratlarini namoyish etish esa o'quvchilarni tarixiy va madaniy meros bilan yaqindan tanishtiradi. Shu tariqa nazariy ma'lumotlar real tasvirlar bilan uyg'unlashib, bilimlarning uzoq muddatli xotirada saqlanishiga yordam beradi.

Badiiy asar mazmunini o'rganishda ham vizual texnologiyalar katta imkoniyatlarga ega. Masalan, asar syujeti maxsus blok-sxemalar yoki grafik organayzerlar asosida ifodalansa, o'quvchilar voqealar rivojini ancha oson tushunadilar. Har bir voqea tasvir, belgi yoki piktogramma bilan ifodalanganda asarning mantiqiy tuzilishi yaqqol namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, qahramonlarning o'zaro munosabatlarini diagrammalar yordamida ko'rsatish

ularning xarakterini chuqurroq tahlil qilish imkonini yaratadi. Ayniqsa, katta hajmdagi epik asarlar yoki tarixiy mavzudagi badiiy matnlarni o'rganishda bunday usullar o'quvchilarning adashib qolishining oldini oladi va matnni yaxlit idrok etishga xizmat qiladi.

Zamonaviy multimedia texnologiyalari adabiyot darslarini yanada samarali tashkil etish imkonini bermoqda. Interaktiv doskalar, elektron taqdimotlar, subtitrlar, videofilmlar, animatsion lavhalar, audiovizual materiallar va raqamli platformalardan foydalanish o'quvchilarning bir vaqtning o'zida bir nechta sezgi organlari orqali axborotni qabul qilishiga yordam beradi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun tayyorlangan subtitrlar, imo-ishora tili bilan boyitilgan animatsiyalar yoki qisqa badiiy lavhalar asarning mazmunini tushunishni ancha yengillashtiradi. Bunday materiallar ayniqsa Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, G'afur G'ulom, Erkin Vohidov va Abdulla Oripov kabi adiblarning murakkab badiiy merosini o'rganishda katta metodik ahamiyat kasb etadi. O'quvchi matnni nafaqat o'qiydi, balki ko'radi, kuzatadi va obrazlarni vizual tarzda tasavvur qiladi.

Vizual ta'lim texnologiyalarining yana bir muhim afzalligi shundaki, ular o'quvchilarning emotsional holatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Oddiy ma'ruza usulidagi darslarda ayrim o'quvchilar tez charchashi yoki diqqatini yo'qotishi mumkin. Rang-barang tasvirlar, qisqa animatsiyalar, videoroliklar va interaktiv topshiriqlar esa ularning dars davomida faol ishtirok etishini ta'minlaydi. Psixologik tadqiqotlar ham vizual axborot inson xotirasida matnli axborotga nisbatan uzoqroq saqlanishini ko'rsatmoqda. Ayniqsa, tasvir va matn uyg'un holda berilganda bilimni eslab qolish ko'rsatkichi sezilarli darajada oshadi. Shu sababli vizual metodlardan foydalanish faqat estetik bezak emas, balki ta'lim samaradorligini oshiruvchi ilmiy asoslangan metodik vosita hisoblanadi.

Adabiy qahramonlarning xarakterini o'rganishda "aqliy xarita" (mind map) usuli ham samarali hisoblanadi. Ushbu usul orqali asar markaziga bosh qahramon joylashtirilib, uning xarakter xususiyatlari, fazilatlar, maqsadi, boshqa qahramonlar bilan munosabatlari va asardagi o'rnini tarmoqlar orqali ko'rsatiladi. Bunday vizual model o'quvchilarga katta hajmdagi ma'lumotlarni tizimli ravishda o'zlashtirish imkonini beradi. Shuningdek, qahramonlarning ijobiy va salbiy tomonlarini taqqoslovchi jadvallar, Venn diagrammalari yoki konseptual xaritalar asosida tahlil qilish o'quvchilarda tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantiradi.

Bugungi kunda sun'iy intellekt elementlariga ega bo'lgan ta'lim platformalari ham maxsus ta'lim tizimiga kirib kelmoqda. Interaktiv elektron darsliklar, avtomatik subtitrlar yaratish dasturlari, matnni vizual tasvirlarga aylantiruvchi ilovalar, 3D animatsiyalar va virtual ekskursiyalar adabiyot fanini o'qitish imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda. Masalan, adib yashagan tarixiy davrni virtual muhit orqali namoyish etish yoki asardagi voqealarni qisqa animatsion lavhalar ko'rinishida taqdim etish

o'quvchilarning tarixiy tafakkuri va badiiy tasavvurini rivojlantiradi. Bunday innovatsion yondashuvlar o'quvchilarning faqat tayyor bilimni qabul qilishi emas, balki uni mustaqil tahlil qilishi va yangi xulosalar chiqarishiga ham xizmat qiladi.

Vizual texnologiyalar asosida tashkil etilgan guruhli mashg'ulotlar ham muhim pedagogik ahamiyatga ega. O'quvchilar kichik guruhlariga bo'linib, adabiy asarning syujeti bo'yicha posterlar yaratishi, qahramonlar xaritasini tuzishi, infografika ishlab chiqishi yoki komiks tayyorlashi mumkin. Bunday topshiriqlar nafaqat adabiy bilimlarni mustahkamlaydi, balki jamoada ishlash, muloqot qilish, fikr almashish va hamkorlikda qaror qabul qilish kompetensiyalarini ham rivojlantiradi. Ayniqsa, eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun vizual hamkorlik vositalari o'zaro muloqotni sezilarli darajada yengillashtiradi. Shuningdek, o'qituvchining vizual materiallarni tanlashdagi metodik mahorati ham ta'lim samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Vizual vositalar sonining haddan tashqari ko'pligi yoki ularning mazmun bilan uzviy bog'lanmaganligi aksincha, o'quvchining diqqatini chalg'itishi mumkin. Shu sababli har bir rasm, jadval, diagramma, video yoki animatsiya darsning maqsadiga mos, ilmiy jihatdan ishonchli va yosh xususiyatlariga mos bo'lishi zarur. Vizual materiallar o'quvchilarning lug'at boyligini kengaytirishga, yangi tushunchalarni oson anglashiga hamda badiiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qilishi lozim.

Adiblar ijodini o'qitishda vizual ta'lim texnologiyalarining samaradorligi ko'p jihatdan badiiy matnning lingvistik murakkabligini kamaytirish imkoniyati bilan ham izohlanadi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda lug'at boyligi, ayniqsa ko'chma ma'noli birliklar, iboralar, ramziy ifodalar va badiiy tasvir vositalarini anglash jarayoni nisbatan murakkab kechishi mumkin. Shu sababli metafora, tashbeh, jonlantirish, mubolag'a kabi tasviriy vositalarni faqat matn asosida tushuntirish ko'pincha yetarli natija bermaydi. Vizual texnologiyalar esa mazkur tushunchalarni obrazli ifodalash imkonini yaratadi. Masalan, bitta badiiy tasvirni bir necha ilustratsiyalar orqali ko'rsatish, ramziy belgilarni ranglar yoki piktogrammalar yordamida ifodalash, qahramonning ruhiy kechinmalarini mimika va grafik elementlar vositasida aks ettirish o'quvchilarning badiiy tafakkurini shakllantirishda muhim metodik vosita bo'lib xizmat qiladi. Natijada o'quvchilar matnning faqat tashqi mazmunini emas, balki uning ichki g'oyaviy qatlamini ham anglay boshlaydilar.

Vizual texnologiyalarni qo'llash jarayonida differensial yondashuvni tashkil etish ham katta ahamiyatga ega. Maxsus maktablarda tahsil olayotgan o'quvchilarning eshitish qobiliyati, nutq rivojlanish darajasi, imo-ishora tilini bilish ko'lamini hamda bilish faoliyati bir xil bo'lmaydi. Shu sababli barcha o'quvchilarga bir xil vizual materialni taqdim etish har doim ham yuqori natija bermaydi. Ta'lim jarayonida sodda, o'rta va murakkab darajadagi vizual topshiriqlarni ishlab chiqish

maqsadga muvofiq hisoblanadi. Masalan, ayrim o'quvchilar uchun asarning voqealar ketma-ketligini rasmlar orqali joylashtirish topshirig'i berilsa, yuqori tayyorgarlikka ega o'quvchilar uchun ushbu voqealarni sabab-oqibat bog'lanishlari asosida tahlil qilish yoki ularga muqobil yakun yaratish vazifasi yuklatilishi mumkin. Bunday tabaqalashtirilgan yondashuv har bir o'quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olishga xizmat qiladi.

Adiblar ijodini o'rgatishda vizual ta'lim texnologiyalarini fanlararo integratsiya asosida tashkil etish ham muhim metodik imkoniyatlarni yuzaga chiqaradi. Jumladan, adabiyot darslari tarix, geografiya, tasviriy san'at, axborot texnologiyalari va musiqa fanlari bilan uzviy bog'langan holda olib borilganda o'quvchilarda mavzu haqida yaxlit tasavvur shakllanadi. Masalan, tarixiy asarlarni o'rganishda voqealar sodir bo'lgan hududlarning xaritalari, tarixiy obidalar suratlari, davrga oid kiyim-kechaklar, me'moriy inshootlar va madaniy yodgorliklarning tasvirlari namoyish etilishi o'quvchilarning tarixiy tafakkurini rivojlantiradi. Tasviriy san'at darslarida esa o'quvchilar asar qahramonlari portretlarini chizishi, voqealarni kompozitsion tasvirlarda aks ettirishi yoki elektron grafik dasturlar orqali illustratsiyalar yaratishi mumkin. Bu esa badiiy tafakkur bilan ijodiy faoliyatning uyg'unlashuviga xizmat qiladi.

Zamonaviy maxsus ta'lim amaliyotida QR-kod texnologiyasidan foydalanish ham adabiyot darslarining samaradorligini oshirmoqda. Darslik yoki tarqatma materiallarga joylashtirilgan QR-kodlar orqali o'quvchilar mobil qurilmalar yordamida adibning hayoti haqida videoroliklar, elektron albomlar, subtitrli hujjatli filmlar, virtual muzey ekskursiyalari yoki asar yuzasidan tayyorlangan animatsion lavhalarga murojaat qilishlari mumkin. Bu usul o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish kompetensiyasini rivojlantirish bilan birga, dars va darsdan tashqari faoliyat o'rtasidagi uzviylikni ham ta'minlaydi. Ayniqsa, uy vazifalarini bajarishda vizual elektron resurslardan foydalanish o'quvchilarning mavzuni mustaqil takrorlashi va chuqurroq o'zlashtirishiga yordam beradi.

Vizual ta'lim texnologiyalarini qo'llashda baholash tizimini ham zamonaviylashtirish zarur. An'anaviy yozma yoki og'zaki nazorat usullari eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning haqiqiy bilim darajasini to'liq aks ettirmasligi mumkin. Shu sababli vizual baholash vositalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Masalan, o'quvchilarga asar syujetini ketma-ket rasmlar asosida tiklash, qahramonlarni tavsiflovchi tasvirlarni moslashtirish, konseptual xaritalarni to'ldirish, infografika yaratish yoki elektron taqdimot tayyorlash kabi topshiriqlar berilishi mumkin. Bunday baholash shakllari o'quvchilarning faqat eslab qolish darajasini emas, balki tahlil qilish, umumlashtirish va ijodiy fikrlash kompetensiyalarini ham namoyon etadi.

Adiblar ijodini o'rganishda vizual texnologiyalar orqali milliy madaniy qadriyatlarni singdirish imkoniyatlari ham kengdir. O'zbek xalqining urf-odatlarini, milliy liboslari, me'morchilik obidalarini, qadimiy qo'lyozmalari, xalq amaliy san'ati namunalarini aks ettiruvchi vizual materiallar adabiy matn bilan birgalikda namoyish etilganda o'quvchilarda milliy o'zlikni anglash hissi mustahkamlanadi. Masalan, Alisher Navoiy yoki Zahiriddin Muhammad Bobur asarlaridagi tarixiy muhitni o'rganishda o'sha davr miniatyuralari, me'moriy yodgorliklar, tarixiy xaritalar va muzey eksponatlari tasvirlaridan foydalanish o'quvchilarning madaniy meros haqidagi bilimlarini boyitadi. Bu yondashuv adabiyot darslarini faqat badiiy matn tahlili bilan cheklab qo'ymasdan, uni ma'naviy-ma'rifiy tarbiya vositasiga ham aylantiradi.

Xulosa qilib aytganda, eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga adiblar ijodini o'rgatishda vizual ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Vizual vositalar badiiy asar mazmunini chuqurroq anglash, o'quvchilarning bilish faolligi, kommunikativ kompetensiyasi va ijodiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini adabiyot darslariga samarali tatbiq etish o'quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi, milliy adabiy merosni puxta o'zlashtirishiga hamda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Shu bois vizual ta'lim texnologiyalarini maxsus ta'lim amaliyotida keng qo'llash adabiyot ta'limi sifatini yanada yuksaltirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Po'latov Sh. Maxsus pedagogika. Toshkent: Fan va texnologiya, 2014. – 288 b.
2. Nurmuhamedova L. Surdopedagogika asoslari. – Toshkent: Tafakkur Bo'stoni, 2018. – 224 b.
3. Mavlonova R., Rahmonqulova N., Vohidova N., Matnazarova K. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. – 464 b.
4. Mahkamov U. Pedagogik mahorat. – Toshkent: O'qituvchi, 2009. – 304 b.
5. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: O'qituvchi, 1999. 560 b.
6. Qosimov B., Yo'ldoshev Q., Dolimov U. va boshqalar. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. – Toshkent: Ma'naviyat, 2004. – 528 b.
7. Yo'ldoshev Q., Qodirov V., Yo'ldosheva M. Adabiyot o'qitish metodikasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2017. – 320 b.
8. Ziyamuhamedov B. Pedagogik mahorat asoslari. – Toshkent: Tibbiyot nashriyoti, 2009. – 240 b.